

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.6>

BADANIE UZDOLNIEN AKADEMICKICH W KRAJOWYCH WYWIADACH PSYCHOLOGICZNO-PEDAGOGICZNYCH PIERWSZEJ POŁOWY XX WIEKU

Volodymyr Onatskyi

aspirant Instytutu Kształcenia Nauczycieli i Edukacji Dorosłych imienia Ivana Ziaziuna

Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-4751-7029

ovm.phd@gmail.com

Adnotacja. Artykuł ujawnia kluczowe idee znanych krajowych pedagogów i psychologów na temat problemu rozwoju uzdolnień dziecięcych. Ustalono, że w latach 1910–1930 uwaga wielu pedologów skupiała się na problemach zróżnicowania nauczania i indywidualnego podejścia w edukacji. Idee G. Rossolimo, O. Lazurskiego, I. Sokolanskiego, S. Rubinsteina, V. Ekzemplarskiego, P. Blonskiego, O. Boltunova, M. Syrkina i innych udowodniono, że uzdolnienia rozważano w kontekście intelektualnego rozwoju jednostki. Koncentruje się na realizacji różnych testów psychologicznych w szkołach ZSRR w celu określenia poziomu uzdolnień akademickich. Stwierdzono, że po uchwaleniu uchwały Komitetu Centralnego Wszechniowskiej Komunistycznej Partii Bolszewików „O perwersjach pedologicznych w systemie Ludowych Komisariatów Oświaty” (1936) każde podejście do pracy z uzdolnionymi uczniami zostało ogłoszone „perwersją pedagogiczną” i zabronione, a pojęcia takie jak „uzdolnienie” i „talent” zniknęły z leksykonu naukowców pedagogów i psychologów. Perspektywy dalszych poszukiwań zaplanowano w badaniu zjawiska uzdolnień w Ukrainie w drugiej połowie XX w.

Słowa kluczowe: uzdolnienie, dziecko, pedologia, psychodiagnostyka, rozwój intelektualny, różnicowanie uczenia się.

RESEARCH OF ACADEMIC TALENT IN DOMESTIC PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL INTELLIGENCE OF THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY

Volodymyr Onatskyi

Postgraduate Student at the Ivan Zyazyun Institute of Pedagogical and Adult Education

of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-4751-7029

ovm.phd@gmail.com

Abstract. The article reveals the key ideas of famous Soviet teachers and psychologists on the problem of developing children's giftedness. It was established that during the 1910–1930s, the attention of many pedologists was focused on the problems of differentiation of learning and individual approach in education. The ideas of H. Rossolimo, A. Lazurskyi, I. Sokolyanskyi, S. Rubinshtein, V. Ekzemplyarskyi, P. Blonskyi, A. Boltunov, M. Syrkin, and others are substantiated. It is proved that giftedness was considered in the context of intellectual development of the individual. Attention is focused on the implementation of various psychological tests to determine the level of giftedness in the schools of the USSR. It was concluded that after the adoption of the Resolution of Org Bureau of Central Committee of the Communist Party “About the pedological distortion in the system of Narkomos” (1936), any approach to work with gifted students was declared a “pedagogical perversion” and prohibited, and the following words disappeared from the lexicon of scientific teachers and psychologists such concepts as “giftedness” and “talent”. Prospects for further exploration are planned in the study of the phenomenon of giftedness in Ukraine in the second half of the 20th century.

Key words: giftedness, child, pedology, psychodiagnostics, intellectual development, differentiation of education.

ДОСЛІДЖЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ У ВІТЧИЗНЯНИХ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ РОЗВІДКАХ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Володимир Онацький

аспірант Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна

Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-4751-7029

ovm.phd@gmail.com

Анотація. У статті розкриваються ключові ідеї відомих вітчизняних педагогів і психологів на проблему розвитку дитячої обдарованості. Встановлено, що протягом 1910–1930-х років увага багатьох педологів була зосереджена на проблемах диференціації навчання та індивідуального підходу в освіті. Обґрунтовано ідеї Г. Россолімо, О. Лазурського, І. Соколянського, С. Рубінштейна, В. Екземпларського, П. Блонського, О. Болтунова, М. Сиркіна та ін. Доведено, що обдарованість розглядалася у контексті інтелектуального розвитку особистості. Акцентовано увагу на реалізації у школах СРСР різних психологічних тестів для визначення рівня

академічної обдарованості. Зроблено висновок, що після прийняття Постанови ЦК ВКП (б) «Про педологічні перекирення в системі Наркомосів» (1936) будь-який підхід до роботи з обдарованими учнями було проголошено «педагогічною перверсією» і заборонено, а з лексику вчених педагогів і психологів зникли такі поняття як «обдарованість» і «талант». Перспективи подальших розвідок сплановано у дослідженні феномену обдарованості в Україні у другій половині ХХ ст.

Ключові слова: обдарованість, дитина, педологія, психодіагностика, інтелектуальний розвиток, диференціація навчання.

Вступ. Психолого-педагогічна робота з обдарованими учнями вже багато років залишається пріоритетом в освіті високо розвинених країн світу. У багатьох країнах (Великобританія, Канада, США, Франція та ін.) понад 50 років існують профільні науково-дослідні інститути і центри, які займаються проблемою дослідження дитячої обдарованості. Завдяки цим установам проблема феномену обдарованості за останні роки зазнала суттєвої диференціації у визначеннях і класифікаціях. Попри це, сучасні розвідки доводять, що психолого-педагогічні ідеї відомих учених ХІХ–ХХ ст. досі залишаються актуальними і сьогодні. Спираючись на дослідження Ф. Гальтона, В. Штерна, В. Екземплярського, О. Лазурського та ін., молоді науковці продовжують розвивати ідеї щодо існування специфічних типів обдарованості (академічної, інтелектуальної, творчої та ін.).

Мета статті – розкрити витоки дослідження феномену обдарованості в історії радянського педагогічного знання першої половини ХХ ст.

Основна частина. Паралельно з розвитком психологічних течій в Європі дослідженням обдарованості активно цікавилися і радянські психологи. Зокрема С. Ананьїн захистив в Університеті Святого Володимира дисертацію на тему «Інтерес за вченням сучасної психології і педагогіки (1915)», в якій побіжно розкрив особливості роботи з обдарованими учнями (Кузьміна, 2008: 226–227). У дослідженнях Г. Россолімо акцент робився на розробці системи комплексної психологічної діагностики волі, уваги, пам'яті, сприйняття та інших психічних процесів, які мали визначальний характер у формуванні інтелектуальної обдарованості дітей. І. Сікорський досліджував фізіологічні особливості обдарованих дітей, зокрема ритм подиху, пульс, діяльність серця. На його думку обдаровані діти характеризуються фізіологічною досконалістю, а «крухливий сильний пульс» сприяє розумовій роботі, яка потребує урівноваженої іннервації (Сікорський, 1912: 8).

Великий інтерес у 1910-х рр. мали наукові розвідки О. Лазурського. Досліджуючи уміння людини пристосовуватися до зовнішнього середовища О. Лазурський виділив три рівні психічного розвитку, названі також рівнями обдарованості. За словами О. Лазурського, на нижньому рівні, при малій інтелектуальній обдарованості, особистість характеризується «бідною і примітивною психікою». Такі люди недостатньо пристосовані до середовища, у них погано розвинуте мислення і творча уява. Люди, що належать до середнього рівня психічного розвитку, мають набагато більшу здатність пристосовуватися до навколишнього світу, вибирають рід занять відповідно до своїх схильностей, однак їх діяльність має лише наслідувальний характер. Натомість високо обдаровані та геніальні люди не лише можуть добре пристосовуватися до навколишнього середовища, але й успішно пристосовують його до себе. Такі люди, на думку О. Лазурського, прагнуть видозмінити оточуюче середовище відповідно до власних потреб (Лазурський, 1997: 74).

Особливий інтерес мали характеристики, які О. Лазурський дав різним типам обдарованості (науковій, художній тощо). О. Лазурський вважав, що для успішної наукової діяльності «придатна» людина, яка здатна до ясного і послідовного мислення, має гарну пам'ять і схильна до спостережень. При яскравій же виразності інтелектуальних почуттів, емоційна сфера мислителів виражена слабше, через що така людина гірше фокусується на дослідженнях, оскільки їй більше притаманна практична реалізація свого потенціалу.

Оригінальну систему діагностики пізнавальних здібностей розробив Г. Россолімо. У 1910 р. він опублікував працю «Психологічні профілі», в якій запропонував систему графічної реєстрації пізнавальних якостей і на підставі цього створення психологічного профілю піддослідної особистості. Завдяки методиці психологічних профілів Г. Россолімо фахівці-педологи навчилися графічно зображати і порівнювати різні рівні обдарованості. Описуючи внесок Г. Россолімо у діагностику обдарованості В. Екземплярський зазначав, що його діагностичний інструментарій характеризувався атомістичними ідеями, які проникли у порівняльну психологію на початку ХХ ст. Такі ідеї полягали у тому, що у відмінностях складної діяльності стали бачити результат чи прояв відмінностей в елементарних властивостях і схильностях (Екземплярський, 1927: 11).

В. Екземплярський підійшов до проблеми обдарованості не з позиції атомізму, а з урахуванням цілісного особистісного підходу. Він протиставив свої ідеї домінуючим поглядам на обдарованість як на інтелектуальну сферу. Інноваційність ідей В. Екземплярського полягала насамперед у тому, що він першим в СРСР запропонував створити школи для обдарованих дітей. Під час Першого Всеросійського педологічного з'їзду В. Екземплярський зазначив таке: «Якщо створення шкіл для відсталих дітей є результатом впровадження принципів педагогіки соціальної справедливості, то організація спеціальних форм виховання і навчання дітей, обдарованих вище норми, відповідає вимогам педагогіки соціального прогресу. Увага до дітей, які обдаровані вище норми, обумовлює використання правильно визначеного принципу індивідуалізації навчання [...]. Треба дати обдарованим дітям можливість розкрити всі свої духовні сили, які зараз у звичайних школах залишаються у них невикористаними, що створює гнітючий вплив; таке розкриття всіх сил увіллє в них почуття радості, задоволення, а це є запорукою їхнього успішного психофізичного розвитку» (Екземплярський, 1928: 155–156). Попри такі ідеї, як зазначає Н. Стоюхіна, радянських педагогів і психологів більше цікавила проблема навчання «важких» і «дефективних» дітей. На тлі ситуації в країні проблема

навчання обдарованих учнів виглядала дрібною спеціальною темою, яка не потребувала нагального вирішення (Стоюхина, 2018: 173).

Протягом 1920-х рр. проблему розвитку академічної обдарованості вивчали П. Блонський, О. Болтунов, П. Рудик і М. Сиркін. Зокрема П. Рудик свої наукові розвідки представив у книзі «Розумова обдарованість та її вимірювання» (1927), О. Болтунов розробив своєрідну «вимірювальну шкалу розуму» (1928), М. Сиркін розробляв технології групових та індивідуальних досліджень обдарованості. Під керівництвом М. Сиркіна, який у 1920-х рр. очолював відділ профвідбору Всеукраїнського інституту праці у Харкові, було розроблено т. зв. «проект навчального руху», у контексті якого академічна обдарованість розглядалася як висока ступінь самонавчання школярів, передумова успішного навчання в університеті і подальшої ефективної діяльності у сфері інтелектуальної праці (Психологический лексикон, 2005: 454). Проектом М. Сиркіна передбачалася підготовка обдарованих учнів з родин малограмотних батьків і вихідців з провінції у спеціалізованих інтернатах, в яких діти навчалися за програмами підвищеного рівня складності. Де-факто ідея М. Сиркіна була розрахована на підготовку інтелектуальної еліти з дітей робочого класу, однак цей проект 1927 р. так і залишився на папері, оскільки не був схвалений Народним Комісаром Просвіти.

Відомим дослідником обдарованості у 1920-х рр. був П. Блонський, який у 1919–1932 рр. очолював Московську академію соціального виховання (з 1924 р. – Академія комуністичного виховання). Своєю увагою П. Блонський направив на розробку диференційного підходу в освіті і забезпечення умов для розвитку індивідуальних здібностей учнів. П. Блонський переконував, що кожна дитина має «індивідуальну формулу розвитку», свій педологічний вік, який часто не відповідає біологічному віку (Блонский, 1934: 40). П. Блонський виділяв три групи дітей: талановиті діти, діти із середнім розвитком, а також діти, які розвиваються повільно. Найбільш оптимальним варіантом розподілу учнів за групами він вважав не рівень розумового розвитку, а показники успішності у навчанні (Блонский, 1934: 176). Такий підхід сприяв кращому розкриттю здібностей дітей, оскільки вони перебували в оточенні однолітків, які мали подібний рівень інтелектуального розвитку (Поескова, 2013: 394).

Важливе значення для дослідження феномену дитячої обдарованості мали також ідеї О. Болтунова. В основу його «вимірювальної шкали розуму» було покладено шкалу Біне-Сімона, розроблену у Франції для визначення обдарованості молодших школярів. В адаптованій до радянських стандартів шкалі були змінені завдання, визначено час для їх вирішення, також було взято до уваги специфіку визначення обдарованості дітей у групі однолітків. Розроблена О. Болтуновим система тестування молоді з 1928 р. почала використовуватися у закладах загальної середньої освіти СРСР. Під час її впровадження М. Сиркін підтвердив раніше отримані результати А. Біне щодо різниці в інтелектуальних здібностях у дітей з різних соціальними груп. Зокрема більш високі бали за результатами тестування отримували діти із заможних і благонадійних родин. При цьому, у порівнянні зі шкалою О. Болтунова, більшою популярністю в освіті користувалася система тестів Г. Россолімо, оскільки в ній відображалися як сильні, так і слабкі сторони розвитку особистості дитини (Поескова, 2013: 394).

Одним із провідних дослідників дитячої обдарованості у 1930-х рр. був С. Рубінштейн. Під його редакцією у Державному видавництві Києва була опублікована праця А. Біне і Т. Сімона «Методи вимірювання розумової обдарованості» (1923). Власне сам С. Рубінштейн розглядав обдарованість у взаємозв'язку з властивостями особистості, з характером, темпераментом, її спрямованістю, досвідом індивідуального психічного розвитку у процесі соціалізації, освіти і виховання. С. Рубінштейн переконував, що здібності динамічно розвиваються в процесі діяльності. Відносини між загальними та спеціальними здібностями знаходяться в генетичному взаємозв'язку і з віком видозмінюються, прогресують.

Період 1925–1935 рр. позначився практичним використанням різних педологічних ідей. Зокрема діагностування інтелектуально обдарованих учнів зазвичай відбувалося завдяки використанню групових та індивідуальних тестів визначення рівня інтелекту. Як зазначав М. Пістрак, у школах активно використовували такі типи тестів: обдарованості (інтелекту), діагностичні тести і тести успішності (Пістрак, 1934: 277). Завдяки тестам на визначення інтелекту дослідники хотіли встановити рівень обдарованості дитини та її педологічний вік. Діагностичні тести були спрямовані на виявлення основних недоліків у знаннях, уміннях і навиках дітей. При цьому, використання тестів успішності дозволяло перевірити багатьох учнів і встановити загальний рівень знань дітей за певний проміжок навчання (Ковальчук, 2016: 338).

Поширення методів діагностування рівня інтелектуальних здібностей в освіті співпало з періодом будови Нової радянської школи. Однак, за результатами тестів, було зроблено висновок, що найбільшу групу складають діти, які не можуть вчасно і повністю опанувати навчальний матеріал. Таких дітей у 1930-х рр. характеризували як «важких» і «відсталих». Зважаючи на це, увага більшості дослідників була спрямована на вивчення причин відставання таких дітей від визначених науковцями рівнів інтелектуального розвитку. Цей підхід суперечив політичній ідеології радянського комунізму, в якій апіорі не могло бути важких і невідстаючих учнів. Розвиток трудової школи, перехід від ідей індивідуального до колективного навчання, критика капіталістичних моделей виховання у сукупності призвели до прийняття відомої Постанови ЦК ВКП (б) «Про педологічні перекирення в системі Наркомосів» (1936), якою, з-поміж іншого, заборонялося проведення тестів і зарахування учнів до категорії розумово неповноцінних і важких дітей, які потребують навчання у спеціальних школах. Таким чином, дослідження у сфері обдарованості були заборонені на тривалий час, а з лексикону вчених педагогів і психологів зникли такі поняття як «обдарованість», «талант» та ін. (Поескова, 2013: 395).

Розкриваючи особливості роботи з обдарованими учнями у СРСР У. Брікман зазначає, що на початку ХХ ст. і до Жовтневої революції існували гімназії, де були групи обдарованих учнів, в яких навчалися діти «вищого класу». У такий спосіб відбувалася спроба зміцнити існуючий класовий склад шляхом підготовки відібраних осіб до майбутніх професій. Винятком був балет, який залучав таланти з усіх соціальних верств (Brickman, 1979: 318). Основні напрями освітньої політики в галузі підготовки обдарованих учнів полягали в індивідуалізації навчання, мобілізації державних ресурсів для розроблення спеціальних шкільних та позашкільних програм, важлива увага також почала приділятися розробці діагностичного інструментарію для визначення обдарованості (Мельник, 2017: 12). Однак, після прийняття постанови ЦК ВКП(б) «Про педологічні перекирення в системі Наркомосу» (1936) будь-який підхід до роботи з обдарованими учнями було проголошено «педагогічною перверсією» і заборонено.

Відлига у дослідженнях обдарованості почала спостерігатися на початку 1950-х рр. У 1952 р. у НДІ Загальної і педагогічної психології було створено лабораторію Психофізіології індивідуальних відмінностей, яку очолив Б. Теплов. Наукові розвідки Б. Теплової були спрямовані на дослідження музичних здібностей. Розробляючи теоретичні ідеї психофізіології індивідуальних відмінностей, Б. Теплов наголошував на єдності природного і соціального в аспектах розвитку обдарованості. Б. Теплов першим у повоєнні роки почав загострювати увагу на взаємозв'язку здібностей, умінь і навичок. Основним завданням психолого-педагогічних дисциплін Б. Теплов вважав не ранжирування здібностей та обдарованості за ступенем виразності їхніх рівнів розвитку, натомість аналіз якісних особливостей. Тобто, основне питання, на думку Б. Теплової, має полягати не в тому, наскільки обдарована чи здібна людина, а в тому, яка обдарованість, які здібності вона має. Найбільш відомим послідовником Б. Теплової, який продовжив розвивати його ідеї, був Н. Лейтес. Зокрема під керівництвом Б. Теплової, у 1948 р. Н. Лейтес захистив дисертацію на тему «Схильність до праці як обдарованість», в якій спробував поєднати ідею трудової школи з феноменом дитячої обдарованості.

Крім того, наприкінці 1950-х років у СРСР почалося поступове відновлення добору і навчання обдарованих учнів. Зокрема Московським державним університетом у 1957–1958 р. н. вперше було проведено олімпіаду з метою виявлення математичної обдарованості учнів, а на місцях палаців піонерів почали з'являтися гуртки, в яких обдаровані учні отримали можливість продовжити навчання поза межами школи. З цього часу спеціалізовані школи для талановитих і обдарованих учнів почали займати свої позиції у системі радянської освіти, а згодом і на теренах пострадянських країн (Ларионова, 2011: 16–17). При цьому наукові розвідки проблеми обдарованості проходили переважно у контексті психології творчості та інколи проблемного навчання.

Висновки. Розвиток проблеми академічної обдарованості учнів у радянській системі освіти першої половини ХХ ст. позначився кількома протилежними тенденціями. З одного боку розвиток експериментальної психології і поширення тестів сприяли поширенню практики диференційного навчання та індивідуального підходу в освіті. Натомість, певне розчарування ідеями «Західного світу» у 1930-х роках і політична боротьба у країні спонукали до утвердження колективного підходу і нехтуванню індивідуальних траєкторій в умовах єдиної трудової школи. Такий підхід, априорі, заперечував будь-які спроби розвитку дитячої обдарованості, що призвело до консервування цієї проблеми на тривалий час. Лише поодинокі дослідження відображали збереження інтересу до цієї проблеми. Отже, перспективи подальших досліджень вбачаємо у розкритті особливостей підходів до навчання обдарованих учнів у закладах загальної середньої освіти України другої половини ХХ ст.

Список використаних джерел:

1. Блонский П. П. Педагогика : учеб. для высш. учеб. заведений. Изд. 2-е. М. : Гос. учеб.-пед. изд-во, 1934. 356 с.
2. Ковальчук Л. І. Проблеми результативності навчального процесу в контексті педологічної науки (перша третина ХХ століття). *Молодий вчений*. 2016. № 5 (32). С. 335–340.
3. Кузьміна С. Філософсько-педагогічні студії Степана Ананьїна. *Могілянські історико-філософські студії*. 2008. С. 222–239.
4. Лазурский А. Ф. Избранные труды по психологии / РАН; Институт психологии / Сост. Ю. Н. Олейник. М. : Наука, 1997. 446 с.
5. Ларионова Л. И. Культурно-психологические факторы развития интеллектуальной одаренности. М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2011. 320 с.
6. Мельник М. Ю. Проблема обдарованості в теорії і практиці вітчизняної педагогіки в першій половині ХХ століття. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2017. № 1 (56). С. 10–13.
7. Пистрак М. М. Педагогика. Учебник для высших пед. учеб. заведений. М. : Государственное учебно-педагогическое издательство, 1934. 420 с.
8. Поескова Г. И. Ретроспективы образования и воспитания одаренных детей России в исторический период. *Молодой учёный*. 2013. № 2 (49). Т. 2. С. 393–395.
9. Психологический лексикон. Энциклопедический словарь в шести томах / Ред.-сост. Л. А. Карпенко. Под общ. ред. А. В. Петровского. М. : ПЭР СЭ, 2005. 784 с.
10. Сикорский И. А. Даровитость и талантливость в свете объективного исследования по данным психофизических коррективов. К., 1912. 300 с.
11. Стоюхина Н. Вклад В. М. Экземплярского в развитие психологической наук. *Ярославский педагогический вестник*. 2018. № 3. С. 168–184.

12. Экземплярский В. М. Проблема воспитания и обучения детей, одаренных выше нормы, в связи с вопросом о педологически однородных группах в школе. *Основные проблемы педологии в СССР (по тезисам I Всероссийского педологического съезда 27.12.1927 – 03.01.1928)*. М., 1928. С. 155–156.
13. Экземплярский В. М. Проблема школ для одаренных. М. ; Л. : Московское акционерное издательство, 1927. 98 с.
14. Brickman W. W. Educational Provisions for the Gifted Talented in Other Countries. *Teachers College Record: The Voice of Scholarship in Education*, 1979. Vol. 80. Issue 5. P. 308–329. Doi: <https://doi.org/10.1177%2F016146817908000518>

References:

1. Blonskiy, P. P. (1934). *Pedologiya : ucheb. dlya vyssh. ucheb. Zavedeniy* [Pedology : textbook]. 2nd Ed. Moscow : Gos. ucheb.-ped. izd-vo. 356 p. [in Russian]
2. Koval'chuk, L. I. (2016). Problemy rezul'tatyvnosti navchal'noho protsesu v konteksti pedolohichnoyi nauky (persha tretyna XX stolittya) [Problems of the effectiveness of the educational process in the context of pedological science (the first third of the 20th century)]. *Molodyy vchenyy*. № 5 (32). Pp. 335–340. [in Ukrainian]
3. Kuzmina, S. (2008). Filosofs'ko-pedagogichni studiyi Stepana Anan'yina [Philosophical and pedagogical studies of Stepan Ananyin]. *Mohylyans'ki istoryko-filosofs'ki studiyi*. Pp. 222–239. [in Ukrainian]
4. Lazurskiy, A. F. (1997). *Izbrannyye trudy po psikhologii* [Selected works on psychology] / RAN; Institut psikhologii / Sost. Yu. N. Oleynik. M. : Nauka. 446 p. [in Russian]
5. Larionova, L. I. (2011). *Kul'turno-psikhologicheskiye faktory razvitiya intellektual'noy odarennosti* [Cultural and psychological factors in the development of intellectual talent]. Moscow : Izd-vo "Institut psikhologii RAN". 320 p. [in Russian]
6. Mel'nyk, M. Yu. (2017). Problema obdarovanosti v teorii i praktytsi vitchyznyanoi pedahohiky v pershiy polovyni XX stolittya [The problem of giftedness in the theory and practice of domestic pedagogy in the first half of the 20th century]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*. № 1 (56). Pp. 10–13. [in Ukrainian]
7. Pistrak, M. M. (1934). *Pedagogika. Uchebnik dlya vysshikh ped. ucheb. zavedeniy* [Pedagogy. Textbook]. Moscow : Gosudarstvennoye uchebno-pedagogicheskoye izdatel'stvo. 420 p. [in Russian]
8. Poyeskova, G. I. (2013). Retrospektivy obdrazovaniya i vospitaniya odarennykh detey Rossii v istoricheskiy period [Retrospectives of education and upbringing of gifted children in Russia in the historical period]. *Molodoy uchēnyy*. № 2 (49). T. 2. Pp. 393–395. [in Russian]
9. *Psikhologicheskiy leksikon* (2005). *Entsiklopedicheskiy slovar v shesti tomakh* [Psychological lexicon. Encyclopedic Dictionary in six volumes] / Red. sost. L. A. Karpenko. Pod obshch. red. A. V. Petrovskogo. Moscow : PER SE. 784 p. [in Russian]
10. Sikorskiy, I. A. (1912). *Darovitost' i talantlivost' v svete ob'yektivnogo issledovaniya po dannym psikhofizicheskikh korrektyvov* [Giftedness and talent in the light of an objective study based on the data of psychophysical corrections]. Kyiv. 300 p. [in Russian]
11. Stoyukhina, N. (2018). *Vklad V. M. Ekzemplarskogo v razvitiye psikhologicheskoy nauk* [The contribution of V. M. Ekzemplarsky to the development of psychological sciences]. *Yaroslavskiy pedagogicheskiy vestnik*. № 3. Pp. 168–184. [in Russian]
12. Ekzemplarskiy, V. M. (1928). *Problema vospitaniya i obucheniya detey, odarennykh vyshe normy, v svyazi s voprosom o pedologicheski odnorodnykh gruppakh v shkole* [The problem of upbringing and education of children gifted above the norm in connection with the question of pedologically homogeneous groups at school]. *Osnovnyye problemy pedologii v SSSR (po tezisam I Vserossiyskogo pedologicheskogo s'yezda 27.12.1927 – 03.01.1928)*. Moscow. Pp. 155–156. [in Russian]
13. Ekzemplarskiy, V. M. (1927). *Problema shkol dlya odarennykh* [The problem of schools for the gifted]. Moscow ; Leningrad : Moskovskoye aktsionernoye izdatel'stvo. 98 p. [in Russian]
14. Brickman, W. W. (1979). Educational Provisions for the Gifted Talented in Other Countries. *Teachers College Record: The Voice of Scholarship in Education*. Vol. 80. Issue 5. Pp. 308–329. DOI: <https://doi.org/10.1177%2F016146817908000518>